

Jan Sosnowski

O PATRONIMIKACH CHŁOPSKICH W IMIENNICTWIE ROSYJSKIM XVI w.

1. Patronimikum jest to nazwa osobowa wyodrębniająca jednostkę przez wskazanie na nomen proprium jej ojca lub niedalekiego przodka w linii męskiej.

W procesie kształtowania się wschodniosłowiańskiego wielostopniowego systemu antroponimicznego patronimika odegrały istotną rolę. Pierwotny system słowiański i wczesny staroruski były zapewne jednostopniowe¹: nazwę osobową stanowiło samo imię, por. staroruskie zapisy jak *Malъ*, 945 r. lub *Sudislavъ*, 988, 1036. Patronimikum było podstawowym elementem rozbudowy nazw jednostopniowych (jednoczłonowych) w okresie staroruskim, por. np.: *posadnikъ Kosnjatinъ synъ Dobrynъ*, 1018; *Mъstislavъ Volodimirъ synъ*, 1130; *Svjatoslavъ Vsevolodichъ Olgovъ vnukъ*, 1180; *Dmitrii Aleksandrovičъ*, 1268; *Luka Valъfroměevъ*, 1333². W zaświadczonym imiennictwie XIV w. nazwy dwu- lub trójstopniowe mają znaczną przewagę, można jednak stwierdzić, że wśród ludności nieuprzywilejowanej bardzo rozpowszechnione są jeszcze nazwy jednostopniowe³. W XV w. w imiennictwie niższych warstw społecznych Rusi Północno-Wschodniej częstszy jest już system dwustopniowy⁴. W zbadanym materiale rosyjskich rejestrów podatkowych XVI w. na ogół 90–95% nazw osobowych mieszkańców wsi (bez przedstawicieli szlachty) stanowią struktury dwustopniowe: za imieniem występuje patronimikum albo, czasami, przezwisko, wyjątkowo – określenie odmiejscowe, por. np. *Jakuško Potapov*, Sz 506, *Fedka Moroz*, R II 474, *Senka Dedkovskoj*,

¹ Zob. T. Skulina, *Staroruskie imiennictwo osobowe*, cz. 1, Wrocław 1973, s. 55; J. Rieger, *Z dziejów języka rosyjskiego*, Warszawa 1998, s. 94.

² Przykłady nazw osobowych z X–XIV w. podano za Skuliną, *op. cit.*, cz. 1, s. 63, 64, 75, 85.

³ Zob. Skulina, *op. cit.*, cz. 1, s. 91; cz. 2 (Wrocław 1974), s. 138.

⁴ Co wynika z danych M. Wójtowicza, zob. jego *Drevnerusskaja antroponimija XIV–XV vv. Severo-Vostočnaja Rus'*, Poznań 1986, s. 144, 151, por. też s. 17.

Sz 324, od wsi *Dedkovo*. Pozostałe są nazwami jednostopniowymi, jak np. *Loginko*, T 304, lub trójstopniowymi – imieniu towarzyszą tu dwie formy patronimiczne lub patronimikum i przezwisko, por. np. *Vasjuk Jakovlev Popov*, O 153, *Grid'ka Tolstoj Ondreev*⁵, T 304 (rozwiązanie skrótów zob. na końcu artykułu). Wśród nazw wyższych warstw najczęściej notowana jest formuła trójstopniowa⁶.

2. Materiał do niniejszego opracowania wydobyto z szesnastowiecznych rejestrów podatkowych. Wykorzystano: a) księgę okręgu oboneskiego ziemi nowogrodzkiej (1563 r., symbol – O; tereny wokół brzegów Jeziora Onega, nad Morzem Białym oraz okolice Ołońca, przeanalizowano około 75% materiału księgi); b) księgę okręgu szelońskiego ziemi nowogrodzkiej (1539, symbol – Sz; powiaty: Nowogród, Stara Rusa i Porchów); c) księgę toropiecką (1540, symbol – T, przeanalizowano część materiału z powiatu Toropiec); d) księgę powiatu Ruza (1568, symbol – Ruz, okolice Wołokołamska), e) księgi powiatu niżegorodzkiego (1588 oraz 1571–1595, symbol – N, duży obszar na południe od Niżniego Nowogrodu, między Oką a Wołgą) i f) księgi kraju riazańskiego (II poł. XVI w., symbol – R, okolice Riazania i Prońska). Zbadano męskie nazwy osobowe. Odnoszą się one głównie do chłopów pracujących na roli; resztę tworzą chłopci bez ziemi (*bobyli*), ludzie niewolni – słudzy (*choloپی*), służba cerkiewna oraz bartnicy (jest ich dużo w N i R).

Celem artykułu jest omówienie podstawy leksykalnej patronimików w szesnastowiecznym imiennictwie ludności wiejskiej, ich nadrzędnych typów strukturalnych (patronimika syntetyczne i analityczne) oraz budowy słowotwórczej.

Na potrzeby niniejszej pracy zgromadzono około 13 600 nazw osobowych zawierających patronimika⁷. W poszczególnych zbadanych księgach nazwy z patronimikami stanowią od 92 do 98% wszystkich nazw osobowych (nie licząc nazw synów gospodarzy)⁸.

Samoistne patronimika, a więc będące jedynymi określeniami osób, nie odgrywają w opracowanym materiale żadnej roli: znalazłem zaledwie kilka nazw typu *Papkov*, Ruz 384.

⁵ W przykładach nazw osobowych z badanych źródeł zastosowano transliterację uproszczoną (bez *ь*, z apostrofem w miejsce *ь*, *е* na miejscu *ѣ*).

⁶ Zob. Rieger, *op. cit.*, s. 112–113.

⁷ Podana liczba jest większa od tej, którą wymieniono w pracach: J. Sosnowski, *Imiennictwo rosyjskiej ludności chłopskiej w XVI w. (Słowotwórstwo imion chrześcijańskich)*, [w:] *Studia językoznawcze. Streszczenia prac doktorskich*, t. 10: *Antroponimia słowiańska*, pod red. W. Borysia, Wrocław 1985, s. 41–105, idem, *Słowotwórstwo derywatów od imion chrześcijańskich chłopów rosyjskich w XVI w.*, „*Onomastica*” 1986, XXXI, s. 144–165 – ponieważ w niniejszym artykule wyzyskano znacznie większą część materiału księgi O.

⁸ Nazwa syna – tworzona przez samo imię – nie była samodzielna, pozostawała w związku z nazwą ojca, por. np. zapisy: (*vo dvore*) *Ovdokimko Okulov da syn ego Ivaško*, Sz 289; (*vo dvore*) *Michalka Ivanov*, (*vo dvore*) *syn ego Trofimko*, O 116.

Strukturalnym wykładnikiem patronimiczności są w zbadanym imiennictwie formanty *-ov/-ev*, *-in*. Udział innych typów słowotwórczych jest marginalny (zob. niżej, pkt 6).

3. Patronimika tworzone są od imion chrześcijańskich oraz od imion niechrześcijańskich i prawdopodobnie przezwisk. Większość nazw osobowych posiada patronimika od imion chrześcijańskich, por. np.: *Mikifor Doroseev*, Ruz 383, *Okat Fomin syn*, Sz 379, *Mitja Michajlov*, N 128, *Jakuś Lukin*, Sz 483, *Filja Mitin*⁹, Ruz 381, *Ekimko Grichnov*, T 315, *Žjuk Olešin*, Ruz 371, *Černyš Rodivonov*, R II 466, *Vasjuk da Timoška Trufanovy*, O 148, *Tren'ka Ivanov syn Semenov*, N 33, *Petrok Mikitin syn Denisova*, T 313, *Martynko Byk Vasil'ev*, Sz 411, *Fefilko Fedorov Odinec*, O 148–149. Udział nazw osobowych z patronimikami od imion niechrześcijańskich (i przezwisk) waha się w większości analizowanych ksiąg od 5 do 10% wszystkich nazw zawierających patronimika, w materiale O i R wynosi on 15–20%. Za nazwy osobowe z patronimikami niechrześcijańskimi uznano również takie nazwy trójstopniowe, w których jedno patronimikum utworzone jest od imienia chrześcijańskiego, a drugie – niechrześcijańskiego lub przezwiska. Por. np.: *Arist Kusakov*, Ruz 371, *Ivaško Nečaev*, N 154, *Petrok Bobrov*, T 294, *Petruška Lomakin*, R I 372, *Istomka Orechov*, R II 476, *Gribanko Žilin*, O 142, *Pochomko Plochovo*, Ruz 372, *Fedosejko Istomin Burundukov*, N 30, *Vasjuk Teterja Molčanov*, Sz 479, *Bogdanko Mikitin Ušakov*, O 163, *Sen'ka Fofanov syn Šeina*, T 311.

Udział patronimików niechrześcijańskich wiąże się z charakterem podstawy leksykalnej imiennictwa szesnastowiecznego. W omawianym imiennictwie wiejskim nazwy z imionami niechrześcijańskimi stanowią od kilku do kilkunastu procent ogółu nazw osobowych: najmniej jest ich w T – 2,5%, najwięcej w Ruz – 10,5% oraz w N i R – po 16%. Por. np.: *Torokan*, T 309, *Guljajko*, R I 284, *Družinka Potapov*, N 22, *Nečajko Makarov*, Ruz 384, *Šulga Levonov syn*, Sz 438, *Ryżko Gribačov*, R II 433, *Rogoza Jakovlev Kljuev*, O 132. Nazwy zawierające przezwiska tworzą od 2% w Ruz i T do 10% w O ogółu nazw wielostopniowych (tu oczywiście bez jednostopniowych), por. np.: *Oleša Zuj*, Ruz 376, *Foka Kočadyk Trofimov*, Sz 352, *Sidorko Stepanov Subota*, O 131.

4. W zbadanym materiale występują zarówno patronimika analityczne, jak i syntetyczne. Te pierwsze – rzadsze – charakteryzują się użyciem określnika *syn*¹⁰ (*deti*), usytuowanego za formą patronimiczną na *-ov*, *-ev* lub *-in*, por. np.: *Sava Rodivonov syn*, Sz 363, *Sofonko Terechov syn*, T 316, *Tulup Levin syn*, Sz 388, *Karpik Ofonas'ev syn Porosjatin*, N 64, *Vasil' Žilin*

⁹ Omówienie derywatów od imion chrześcijańskich, jak np. *Filja* : *Filipp*, *Mitja* : *Dmitrej/Dimitrij*, *Jakuś* : *Jakov*, *Grichno* : *Grigorij*, *Martynko* : *Martyn/Martin*, ich formantów i podstaw słowotwórczych przedstawiono w pracach wymienionych w przyp. 7.

¹⁰ Wyjątkowo *pasynok* lub *vnuk*, w T i O, około dziesięciu przykładów.

syn Okulov, K II 443, *Ivaško Pominov syn Želabina*, R II 445, *Mitrocha Petrov syn Šepel'*, Sz 357, *Senka da Pjatoj Esipovy deti*, T 289, *Ivanko da Vasjuk Gavrilovy deti Mečakovy*, O 129, *Petruška da Luka da Vas'ka Kuz'miny deti Samsonova*, T 305, *Vorsa da Vanta Mikuliny deti Bučneva*, O 153. Przykłady nazw osobowych z patronimikami syntetycznymi: *Gridja Olekseev*, Ruz 365, *Isak Stechnov*, Sz 442, *Gavrilko Ozerov*, R II 473, *Ušak Brjuchačov*, O 140, *Fed'ka Mikitin*, N 126, *Petrok Klimjatin*, T 316, *Miška Pjatogo*, Sz 261, *Ivanko Rodivonov Olechov*, O 153, *Pantelejko Ivanov Mokeeva*, Sz 280, *Jakuš Pavlov Kobylina*, T 302, *Ivanko Il'in Ulyba*, O 164, *Mikiforko Sopec Kuzmin*, Sz 495, *Vlasko da Levko Omel'janovy*, Ruz 379, *Vasjuk da Eremka Poležaevy*, O 142, *Ivanko da Onisimko Panfelovy Ovčinnikovy*, O 148.

Patronimikum analityczne jest drugim członem nazw osobowych. Wyjątek tworzy osiem nazw trójstopniowych w materiale T z patronimikum analitycznym na trzecim miejscu; jako drugi człon zapisano tu przezwisko¹¹ lub – raz – patronimikum na -ovo, por. np.: *Ivaško Šerjapa Mikulin syn*, T 289, *Orterko* (zamiast *Ortemko*) *Močalo Romanov syn*, T 294, *Vasjuk Kislovo Semenov syn*, T 312. Poza tym jest jeszcze *Grid'ka Grid'kov Drobyšov vnuk*, T 289 oraz w materiale O *Senka Ivanov Ondronov pasynok*, O 166 (por. przyp. 10).

W formach analitycznych występują patronimika utworzone od imion chrześcijańskich. Odstępstwa od tego zwyczaju są bardzo nieliczne. Z materiału R, T, Sz i O wydobyto po kilka patronimików niechrześcijańskich w formie analitycznej; por. np.: *Neronko Veličkov syn*, T 301, *Zvoryki Kopteva syna Borisova*, dop., R II 455, *Tereško da Ievko Zaecovy deti*, Sz 405.

Patronimika analityczne odnotowano w większości zbadanych tekstów, brak ich w Ruz. W N są zaledwie cztery nazwy osobowe z patronimikami analitycznymi, zaś w O – 32, co w obu wypadkach stanowi około 0,5% wszystkich nazw zawierających patronimika w tych źródłach. W materiale T występuje najwięcej, bo 227 nazw z *syn (deti)* – 9%. W Sz i R analogiczny udział wynosi 5% (zob. tabela 1).

W niektórych dokumentach XVI w. proporcje są zupełnie inne. W Księdze wiarygodności klasztoru Josifo-Wołokołamskiego (1532–34) przeważają nazwy osobowe z patronimikami analitycznymi – 438 nazw (64%), nazw zawierających tylko patronimika syntetyczne jest 251 (36%). Por. np.: a) *Na Save na Olešine syne*, msc.: *Na Gusake na Ondreeve syne*; *Na Polune na Morozove syne*; *Na Selivane da na Poznjake na Stepanovyh detech*; *Na Erofejke na Gridine syne Osaurova*; *Na Grid'ke na Martynove syne na Selezene*; *Na Fed'ke na Šiške na Ignatove syne*; *Na Danilke da na Ivaške na Michalevyh detech Druginova*; *Na Michale na Garbatom na Michaleve syne Lichove*, oraz

¹¹ W jednym wypadku jest to forma utworzona na wzór tradycyjnych imion słowiańskich: *Suvid*.

Tabela 1

Patronimika syntetyczne i analityczne

Skróty	O		Sz		T		Ruz		N		R	
	1	%	1	%	1	%	1	%	1	%	1	%
onp	5006	100,0	3282	100,0	2437	100,0	1009	100,0	1159	100,0	675	100,0
nps	4974	99,4	3111	94,8	2210	90,7	1009	100,0	1155	99,7	643	95,3
npa	32	0,6	171	5,2	227	9,3	—	—	4	0,3	32	4,7

Objaśnienia skrótów:

1 – liczby,

onp – ogółem nazw osobowych zawierających patronimika,

nps – nazwy z patronimikum syntetycznym (lub patronimikami syntetycznymi – w wypadku nazw trójstopniowych z dwoma patronimikami),

npa – nazwy z patronimikum analitycznym (nazwa osobowa może zawierać co najwyżej jedno patronimikum analityczne).

b) *Na Mitice na Jurine; Na Timone na Zubove; Na Čjurke na Ivanove na Pljuškine; Na Parfence na Vasileve Sitnikova; Na Ivaške na Il'ine na Truse*¹².

W nowogrodzkich księgach zaprzędania w niewolę (*kabal'nye knigi*) patronimika analityczne występują w nazwach wszystkich osób¹³, por. np.: *Onan'ja Timofeev syn*¹⁴; *Griša Lašukov syn; Ivan Ivanov syn Kolosov; Selivestr Maksimov syn, prozvišče Seljuga; Fetka, prozvišče Kručina, Tomilov syn Ždanova; Larionko da [...] Trofimko, prozvišče Čmyška, Pavlovy deti*. Nazwa osobowa bez określnika *syn* może być (wyjątkowo) użyta wówczas, gdy wymieniana jest po raz drugi w dokumencie zaprzędania się w niewolę, np. *Fedor Ondreev syn* w początkowej części odpowiedniego dokumentu oraz *Fetka Ondreev* w środku tego samego dokumentu, por. też *Ivanko Kolosov* z pominięciem *Ivanov syn*¹⁵.

W materiale rejestrów podatkowych patronimika analityczne notowane są o wiele częściej w nazwach trójstopniowych, a więc z dwoma patronimikami lub patronimikum i przezwiskiem niż dwustopniowych (więc z jednym

¹² Zob.: *Dolgovaja kniga, [w:] Kniga ključej i dolgovaja kniga Iosifo-Volokolamskogo monastyrja XVI veka*, Moskwa–Leningrad 1948, przykłady z ss. 123–136, 143–147, 153 i 156. Można dodać, iż większość wieśniaków-dłużników klasztoru to mieszkańcy powiatów Wołokołamsk i Ruza.

¹³ Chodzi o osoby oddające się w niewolę za długi.

¹⁴ Ten przykład i następne wydobyto z publikacji *Novgorodskaja kabal'naja kniga 7106(1597) goda, [w:] Russkaja Istoričeskaja Biblioteka*, t. 15, Petersburg 1894, ss. 3, 15, 24–27, 50 i 53.

¹⁵ Zob. też: A. N. Mirosłavskaja, *O russkich otčestvach i familijach (po materialam „Novgorodskich zapisnych kabal'nych knig”)*, [w:] *Pitannja onomastiki (Materiali II Respublikans'koj naradi z pitan' onomastiki)*, Kijów 1965, s. 257–266. Autorka przedstawiła podobne wnioski, jednak zaakcentowała fakt pomijania określników *syn, doč, deti, op. cit.*, s. 259.

patronimikum). Wśród tych ostatnich nazwy z patronimikum analitycznym stanowią poniżej 1% w O i R oraz około 5–6% w Sz i T, natomiast wśród nazw trójstopniowych udział ten waha się od około 6% w O do 82% w T i niemal 100% w R; zob. tabela 2. Podobną tendencję odnotował M. Wójtowicz (por. przyp. 4, s. 132, 133) w imiennictwie dokumentów XIV–XV w. Stwierdził, iż patronimikum analityczne jest składnikiem 26% nazw osobowych zawierających jedno patronimikum (są to głównie formuły dwustopniowe) oraz 90% nazw z dwoma lub trzema patronimikami (są to formuły trój- i czterostopniowe). W Księdze wierzytelności klasztoru Josifo-
-Wołokołamskiego różnice te są mniejsze ze względu na ogólną przewagę patronimików analitycznych nad syntetycznymi (por. wyżej). Patronimikum analityczne posiada tu 57% nazw dwustopniowych i 86% nazw trój- i czterostopniowych¹⁶ razem wziętych.

Tabela 2

Patronimika w nazwach dwustopniowych i trójstopniowych

Skróty	O		Sz		T		Ruz		N		R	
	1	%	1	%	1	%	1	%	1	%	1	%
ondp	4584	100,0	3228	100,0	2342	100,0	1009	100,0	1151	100,0	648	100,0
ndps	4577	99,8	3070	95,1	2193	93,6	1009	100,0	1151	100,0	642	99,1
ndpa	7	0,2	158	4,9	149	6,4	–	–	–	–	6	0,9
ontp	422	100,0	54	100,0	95	100,0	–	–	8	100,0	27	100,0
ntps	397	94,1	41	75,9	17	17,9	–	–	4	50,0	1	3,7
ntpa	25	5,9	13	24,1	78	82,1	–	–	4	50,0	26	96,3

Objaśnienia skrótów:

ondp – ogółem nazw dwustopniowych zawierających patronimika,

ndps – nazwy dwustopniowe z patronimikum syntetycznym,

ndpa – nazwy dwustopniowe z patronimikum analitycznym,

ontp – ogółem nazw trójstopniowych (wszystkie nazwy trójstopniowe zawierają jedną lub dwie formy patronimiczne),

ntps – nazwy trójstopniowe z patronimikum syntetycznym (lub patronimikami syntetycznymi),

ntpa – nazwy trójstopniowe z patronimikum analitycznym.

Patronimika analityczne nie są bezwzględnie obowiązujące w nazwach osobowych, w których raz się pojawiły, a które zapisano dwukrotnie (dwukrotne zapisy tej samej osoby są w rejestrach podatkowych bardzo nieliczne), por. np.: 1) *u Ovdokimka da u Isačka u Petrovych*, Sz 484, oraz *Ovdokimko da Isačko Petrovy deti*, Sz 485; 2) *Erja Ivanov syn* oraz *Eri*

¹⁶ Te ostatnie są bardzo nieliczne, bo zaledwie trzy; wszystkie zawierają patronimikum analityczne.

Ivanova, dop., R II 432; 3) *Rodja Danilov*, R II 443, oraz *Radi Danilova syna Totarkina*, dop., R II 444.

Porównanie częstości użycia patronimików syntetycznych i analitycznych w różnych dokumentach XVI w. prowadzi do określonych wniosków. W materiale rejestrów podatkowych dominują patronimika syntetyczne, a więc bez *syn*, *deti*. W nazwach dłużników klasztoru Josifo-Wołokołańskiego przeważają patronimika analityczne. Nazwy osób oddających się w niewolę za długi posiadają w zasadzie wyłącznie patronimika analityczne. Podobnie było w aktach dziedziczenia, kupna-sprzedaży itp.¹⁷ Tak więc w dokumentach, których charakter wymagał skrupulatnego zapisywania osób używanie określnika *syn (deti)* było regułą, a w każdym razie było bardzo częste. Natomiast w księgach zawierających spisy ludności wiejskiej lub miejskiej (rejestry podatkowe, księgi inwentarzowe), w wykazach żołnierzy oraz w księgach celnych określnik *syn (deti)* był opuszczany¹⁸. Można sądzić, iż formy analityczne były uważane przez pisarzy urzędowych za pełne, kompletne patronimika, zaś formy syntetyczne – za patronimika skrócone, uproszczone. Trudno natomiast o jednoznaczną opinię na temat stopnia aktywności jednego i drugiego typu patronimicznego w mowie potocznej badanego okresu.

5. Jak wynika z przytaczanych wyżej przykładów nazw osobowych, patronimikum pozostaje z reguły w związku zgody z imieniem. W nazwach trójstopniowych z dwoma patronimikami możliwe jest naruszenie tego związku przez drugie patronimikum, które występuje wówczas niezmiennie w dopełniaczu liczby pojedynczej. Może to być patronimikum od imienia chrześcijańskiego lub niechrześcijańskiego. Takich nazw osobowych jest w zbadanym materiale rejestrów podatkowych około 100; pierwsze patronimikum jest tu najczęściej formą analityczną, z *syn* lub *deti*. Por. np.: *Spirko Lukin Ovseeva*, O 151, *Vlasko Ivanov Spicyna*, Sz 247, *Ondrejko Ivanov syn Borisova*, Sz 324, *Isačko Levonov syn Sorokanova*, T 316, *Dunaj Isaev syn Petriščeva*, R II 443, *Vasilej Žilin syn Aristova*, R II 443 (i ts.: *Vasil' Žilin syn Aristov*, R II 444), *Timoški da Gavrilka Ontonovych detej Filipova*, dop., T 313, *Gavrilko da Ryčko da Senka Ivanovy deti Šarapova*, O 160 (najpewniej jeden z wymienionych to *Gavrilko Šarapov*, O 163). Jeden raz patronimikum w dop. lp. zapisano tuż po imieniu: *Filat Toršina Selivanov*, Sz 274. Wyjątkiem jest obecność omawianej formy patronimicznej w nazwach dwustopniowych: *Lisica da Karpik Drobyšova*, T 289 oraz *Ondrejko Patrekeeva*, T 307 (o ile nie ma tu pomyłek).

6. Podstawowymi, dominującymi formantami tworzącymi patronimika w zbadanym materiale są *-ov/-ev* oraz *-in*. Poza tym jest formant *-ovo(-ogo)*

¹⁷ Zob.: S. I. Zinin, *Vvedenie v russkiju antroponimiju (Posobie dlja studentov-zaočnikov)*, Taszkient 1972, s. 153.

¹⁸ Zob. *Miroslavskaja, op. cit.*, s. 259–260, Zinin, *op. cit.*, s. 153.

oraz reprezentowane zaledwie przez kilka przykładów *-ych*, *-onok* i *-enko*. Patronimika na *-ov/-ev*, *-in* posiadają obok form syntetycznych również analityczne (por. wyżej).

Formanty *-ov/-ev*, *-in* łączą się z imionami chrześcijańskimi i nazwami niechrześcijańskimi. Patronimika na *-ov* tworzone są od imion, jakie należały pierwotnie do deklinacji *o*-tematowej (*Petrov*, *Terechov*, *Zykov*), patronimika na *-ev* – od imion, jakie należały pierwotnie do deklinacji *jo*-tematowej (*Matfeev*, *Fednev* : *Feden'*, *Kljuev*), patronimika na *-in* zaś mają w podstawie rzeczowniki dawnej deklinacji na *-a-*, *-ja-* (*Kuzmin*, *Mitin*, *Lomakin*). Ma tu więc miejsce dystrybucja komplementarna. Zdecydowaną większość wśród omawianych patronimików stanowią z przyczyn oczywistych formacje na *-ov*.

Patronimika *Ievlev* (: *Iev*) oraz *Jakovlev* (: *Jakov*) utworzone zostały na bazie starych patronimików z formantem *-j-* (zmienionym po spółgłosce wargowej w *l'*), por. np. *Kirilko Ievlev*, Ruz 370, *Voinko Jakovlev*, N 65, *Loginko Jakovlev syn*, T 290. Tylko w Księdze wierzytelności klasztoru Josifo-Wołokołamskiego odnotowano obecność patronimikum *Jakovl'*, np. *Na Frole na Jakovle*; *Na Ivaške na Jakovle syne*, msc. (*Dolgovaja kniga*, s. 148–149).

Formant *-ovo(-ogo)* wydziela się w patronimikach utworzonych od nazw odapelatywnych – przymiotników (jak np. *Ladnoj*, *Maloj*, *Plochoj*, *Četvertoj*, *Pjatoj*). Patronimikum równe jest formie dop. lp. przymiotnika, por. np.: *Čerlenogo*, *Malogo*, *Plochovo*, *Pjatego*. Nieduża, nie przekraczająca 30, liczba nazw osobowych z patronimikami na *-ovo(-ogo)* w zbadanym materiale rejestrów podatkowych wiąże się z małą liczbą imion odapelatywnych i przezwisk w formie przymiotnika. Por. np.: *Lobanko Krivogo*, O 142, *Titko Četvertovo*, R II 484, *Mitrofanko Aleksandrov syn Sedovo*, Sz 351, oraz *Burec da Onufrejko da Gridka Giblogo*, O 162 (tu por. *Ivanko Gibloj*, O 160, może to ojciec wymienionych). Dwa zapisy z *-ago*: *Griška Ladnago*, Sz 374, *Ivaško Durnago*, N 54, odzwierciedlają wpływ języka cerkiewno-słowiańskiego.

W zbadanym materiale znaleziono jedynie dwa przykłady z patronimikum na *-ov-ych* od imion chrześcijańskich: *Kurilko da Martynko Samonovych*, T 313, oraz *Omel'janko Semenovych*, Sz 239¹⁹.

Formant *-onok* odnotowano w trzech derywatach o podstawach apelatywnych, por. *Vasjuk Chluponok*, O 164, *Gridja Šeenok*, Ruz 375, *Griška Šemetenok bobył'*, R II 476²⁰. Formant *-enko* występuje chyba w zapisie

¹⁹ Podobne formy przedstawił W. Cziczagow, por. np. *Danilovych*, a także *Šestakovych*, XVII w.; są one trzecimi członami nazw osobowych i są to patronimika ojców (ewentualnie dalszych przodków), V. K. Čičagov, *Iz istorii russkich imen, otčestv i familij (Voprosy russkoj istoričeskoj onomastiki XV–XVII vv.)*, Moskwa 1959, s. 104–105.

²⁰ S. Wiesiełowski podaje przykład *Lapenok*, z XV w., por.: *Semen Fedorovič Lapa Kutuzov [...], ego syn Andrej Lapenok*, S. B. Veselovskij, *Onomastikon. Drevnerusskie imena, prozvišča i familii*, Moskwa 1974, s. 177.

Vasjuk Kosenka, T 308; końcowe „a” mogło wynikać z akania. Imiona niechrześcijańskie lub przezwiska: *Šeja*, *Šemet*, *Kosa* znane są z materiałów starorusyjskich. Nie należy jednak wykluczać przezwiskowego charakteru nazwy *Kosenka*.

Pojedynczy przykład stanowi forma dop. lp. imienia niechrześcijańskiego *Nečaj*, będąca trzecim członem nazwy osobowej, por. *Ortemko Nikonov Nečaja*, O 130. Może wskazana forma pełniła tutaj funkcję patronimikum (chyba że zapisano zamiast *Nečaeva*).

Odnotowano zupełny brak patronimików na *-ovič/-evič, -ič*, jak np.: *Ivanovič*, *Vasil'evič*, *Nikitič*. Patronimika te charakterystyczne były dla nazw osobowych przedstawicieli najwyższych warstw społeczeństwa w państwie moskiewskim: wielkiego księcia, książąt i bojarów oraz innych dostojników państwowych. Ludzie prości z miast i wsi oraz drobna szlachta mają patronimika na *-ov/-ev, -in*²¹.

7. Struktura podstaw słowotwórczych patronimików tylko w niewielkim stopniu odzwierciedla budowę morfologiczną imion chrześcijańskich stanowiących pierwsze człony nazw osobowych w imiennictwie wiejskim.

90–93% (w O i N nawet do 98%) nazw osobowych z imionami chrześcijańskimi w materiale rejestrów podatkowych posiada imiona w postaci derywowanej, nie prymarnej, jak *Kipr*, *Larja* – derywaty wsteczne oraz *Stepanko*, *Sen'ka*, *Pavlik*, *Matjuk*, *Demech*, *Petruša*, *Zichej*, *Pronja*, *Grichno*, *Ivaško*, *Ondrjuška* – derywaty sufiksalne²². Formy te miały na Rusi status imion oficjalnie używanych²³. Por. np. *Nikonko Larivonov*, O 125, *Oleša Olfimov*, Sz 310, oraz inne przykłady w tekście artykułu. Patronimika zaś posiadają najczęściej podstawy równe tematom imion prymarnych, por. np. *Ivanov*, *Vasil'ev*, *Onufreev*, *Mikitin*, *Il'in*, czy powyższe *Larivonov* i *Olfimov*²⁴. W większości zbadanych ksiąg podatkowych nazwy osobowe zawierające patronimika od podstaw derywowanych, jak *Sysojko Mitin*, T 293, *Miška Fedjaev*, R I 283, *Žolob Demechov*, Sz 332, stanowią od kilku do kilkunastu procent ogółu nazw osobowych z patronimikami od imion chrześcijańskich. Najmniej jest ich w N – niespełna 2% (19 nazw osobowych z patronimikami od podstaw derywowanych wśród 1087 nazw z patronimikami od imion chrześcijańskich), najwięcej zaś w T – 27% (odpowiednio 636 nazw wśród

²¹ Zob. Čičagov, *op. cit.*, s. 47–49, Rieger, *op. cit.*, s. 118–119, Zinin, *op. cit.*, s. 144.

²² Zob. Sosnowski, *Słowotwórstwo derywatów od imion chrześcijańskich...*, s. 145–148.

²³ Zob. J. Rieger, *Problemy charakterystyki słowotwórczej systemu antroponimicznego (na przykładzie antroponimii wschodniosłowiańskiej)*, [w:] *Četrta Jugoslovanska Onomastična Konferenca. Zbornik referatov*, Lublana 1981, s. 464.

²⁴ Należy zauważyć, że imiona chrześcijańskie posiadają warianty będące rezultatem ich adaptacji (głównie fonetycznej) na gruncie staroruskim, np. *Ilarion* występuje najczęściej w postaci *Larivon*, *Evfimij* – w postaci *Efim* i *Ol'fim*, *Ivan* jest, jak wiadomo, zaadaptowaną, słowiańską formą imienia *Ioann*.

2321 nazw z patronimikami chrześcijańskimi). Dość podobnie rzecz się ma z patronimikami traktowanymi jako odrębne jednostki leksykalne, w odezwaniu od częstotliwości ich użycia. I tak np. w Ruz na 159 patronimików od imion chrześcijańskich 34 są utworzone od podstaw derywowanych (21%). Podstawy derywowane patronimików dzielą się – zgodnie z podziałem derywatów od imion chrześcijańskich – na podstawy pełne sufiksalne oraz podstawy skrócone: bezsufiksalne i sufiksalne. W procesie tworzenia patronimików podstawy pełne sufiksalne, jak *Ivank(o)*, *Ilejk(a)*, *Mikiforik*, *Semen(e)c*, nie odgrywają istotnej roli. Są tutaj podstawy skrócone sufiksalne (w Ruz posiada je 17 form patronimicznych, por. np. *Terechov*, *Grišin*, *Pronin*) oraz podstawy skrócone bezsufiksalne (w Ruz – 13 patronimików, por. np. *Spirov*, *Vasin*, *Mitin*).

Wśród imion chrześcijańskich występujących w zbadanym materiale w postaci derywowanej (jako pierwsze człony nazw osobowych) od ponad 80 do około 90%, w zależności od źródła, posiada formanty *-ko/-ka*; udział nazw osobowych z imionami na *-ko/-ka* wśród wszystkich nazw osobowych z derywatami od imion chrześcijańskich wynosi 65–77%²⁵. Większość derywatów z *-ko/-ka* utworzona jest od tematów pełnych imion. Natomiast patronimika od podstaw na *-k-* są nieliczne. W materiale Sz spotyka się czasami formy takie jak *Fedkov* (*Fed'kov*), por. np. *Ivanko Klimkov*, Sz 253, *Ščetina Fedkov syn*, Sz 344, *Ivanko Savkov*, Sz 258, *Kuzma Eskin*, Sz 434, a więc utworzone głównie od podstaw skróconych na *-k-*. Nazw osobowych z takimi patronimikami jest w zbadanym materiale Sz zaledwie 15, przy czym w sześciu z nich powtarza się forma *Fedkov*. W T obok form od podstaw skróconych pojawiają się patronimika od podstaw pełnych na *-k-*, jak *Ontonkov*, por. np. *Rodivonko Semenov*, T 315, *Tarasko Osipkov*, T 297, *Rusinka Ontonkova*, dop., T 314, *Selivanka Erenejkova*, dop., T 289. W zbadanym materiale T jest około 120 nazw osobowych z patronimikami typu *Fedkov*, *Ontonkov*.

Wychodzimy z założenia, że bazę dla patronimików tworzyły realne, codziennie używane imiona, z których przytłaczającą większość stanowiły imiona w postaci derywowanej; postaci derywowane imion ulegały leksykalizacji, stały się niejako samodzielnymi imionami (były powszechnie używane w dokumentach urzędowych). W procesie derywacji patronimików nie można wykluczyć udziału imion na *-ko/-ka* typu *Ivanko*, *Luk'janko*, *Filipko*, *Matfejko*, które dominowały wśród imion chrześcijańskich – po pierwsze dlatego, że inne formy sufiksalne w tym procesie uczestniczyły (por. *Demechov*, *Olešin*, *Rodjugin*, *Petraev*, *Stechnov*), po drugie – że udział ten w ogóle jest możliwy (por. wyżej *Osipkov*, *Ontonkov*, *Semenkov* oraz *Fedkov*, *Eskin* itd.). Rola form typu *Ivanko*, *Luk'janko* w procesie derywacji

²⁵ Zob. Sosnowski, *Słowotwórstwo derywatów od imion chrześcijańskich...*, s. 154.

patronimicznej musiała być podobna do roli, jaką odgrywały w systemie imion. Należy jednak zauważyć, że imiona-derywaty na *-ko/-ka* od podstaw pełnych zachowują w tych podstawach postaci prymarne imion, dzięki czemu niewiele się od nich różnią, jedynie – rozszerzeniem tematów o element sufiksalny *-k-*, gdy np. *Griša* i *Griška* mają temat krótszy od *Grigorij* i dodane sufiksy *-š-* lub *-šk-*. Uczestniczące w procesie tworzenia patronimików formy na *-ko/-ka* najczęściej traciły w derywacji element sufiksalny *-k-* zgodnie z zasadą ekonomii językowej, przy czym nie ulegała tożsamość podstaw słowotwórczych patronimików wobec imion dających im początek, por. *Ivanov* i *Ivanko*, *Matseev* i *Matfejko*. Najczęstszą formą imienia *Ivan* jest *Ivanko* (np. w Ruz użyte 90 razy)²⁶, ale najczęściej spotykane patronimikum to *Ivanov* (w Ruz 138 r., jest tu też *Ivakin* – 3 r.). Formy na *-ko/-ka* od tematów skróconych odrzucały, podobnie jak w wypadku tematów pełnych, w derywacji patronimicznej sufiks *-k-*. Tak więc patronimika *Mitin*, *Gridin*, *Spirov* pochodzą od imion *Mit'ka* lub *Mitja* (w postaci prymarnej – *Dmitrej*), *Grid'ka* lub *Gridja* (*Grigorij*), *Spirko* lub *Spir* (*Spiridon*); podobnie *Grišin*, *Ignašev* – od *Griška* lub *Griša* (w postaci prymarnej – *Grigorij*), *Ignaško* lub *Ignaš* (*Ignatij*); co prawda w Sz i T spotyka się patronimika typu *Ivaškov*, *Timoškin*.

Można stwierdzić, iż w podstawach słowotwórczych patronimików zachowują się dobrze tematy derywatów wstecznych (np. *Fil'*, *Kipr*, *Dema*, *Gridja*, *Larja*) oraz derywatów sufiksalnych od podstaw skróconych (np. *Demech*, *Timocha*, *Ignaš*, *Oleša*, *Ortjuch*, *Jakuš*, *Pronja*, *Stechno*, *Vasjuk*, *Klimjata*, *Zichej*). Porównaj przykłady nazw osobowych z takimi patronimikami: a) *Petelja Spirov*, Ruz 375, *Nikonko Maksov*, O 141, *Filip Gridin*, Sz 279, *Mit'ka Vasin*, Ruz 381; b) *Ivanko Peremil Doročov*, Sz 480, *Loban Olešin*, Sz 315, *Mikulka Ondrjušin*, O 144, *Menšik Pronin*, R II 476, *Kostja Lachnov*, T 309. *Zacharka Vasjukova*, dop., T 298. Najczęstsze, co już stwierdzono, są patronimika typu *Ivanov*, *Mikitin*, por. np. *Fed'ka Semenov*, N 60, *Kozel Grigor'ev*, O 164, *Kosti Kuzmina syna*, dop., R II 453.

Repartycja podstaw słowotwórczych patronimików w zbadanym materiale XVI w. wynika z tendencji języka do eliminowania rozróżnień zbytecznych, a równocześnie do zachowania rozróżnień znaczących²⁷: od imienia *Ivanko* tworzono patronimikum *Ivanov*, ale od *Mitja* – zwykle *Mitin*, nie *Dmitreev* i od *Demech* – *Demečov*, nie *Dement'ev*.

8. Zbadany materiał nie daje podstaw do rozważań na temat dziedziczenia patronimików. Synowie gospodarzy zapisywani są tylko przy pomocy imienia, por. np. *syn ego Ignatko* w zapisie *Patrekejko Stepanov da syn ego*

²⁶ Suma użyć imienia *Ivan* we wszystkich jego formach wynosi w Ruz 116.

²⁷ Por. hasło: *Ekonomia w języku*, [w:] *Encyklopedia języka polskiego*, red. S. Urbańczyk, Wrocław 1991, s. 76.

Ignatko, T 289, oraz przykłady w przyp. 8. Jednak kilka fragmentów w T wskazuje na możliwość dziedziczenia patronimików w imiennictwie wiejskim XVI w. Por. np.: 1) *Poč(inok) Krivuša Ivašovskoj Dmitrova: vo dv(ore) Vasko da Matfejko Ivašovj deti Dmitrova*, T 313, 2) *Drv. Berezova Fofanka Paukova [...]: [...] vo dv(ore) Fed'ko Fofanov syn Paukov (i inni)*, T 293, oraz 3) *Drv. Klin Dmitro Koreva: vo dv(ore) Isačko Dmitrov syn Korev da brat ego Jakimko*, T 311 (*drv.* = *derevnja*). W podanych przykładach uzupełnieniem nazwy osiedla jest nazwa osobowa pierwszego osadnika (może drobnego dzierżawcy), jako mieszkańcy zaś (lub jedni z mieszkańców) osiedla wymienieni są bez wątpienia synowie owego osadnika. W ich nazwach trzecie człony – *Dmitrova*, *Paukov*, *Korev* – równają się patronimikom osadników, por.: *Ivaško Dmitrov*, *Fofanko Paukov* i *Dmitro Korev*. Najpewniej również w innych zbadanych rejestrach podatkowych występują w nazwach trójstopniowych patronimika mające w podstawie nomen proprium dziada.

Trzecie człony nazw trójstopniowych mogą być patronimikami od nomen proprium dziada szczególnie wówczas, gdy w nazwie osobowej występują dwa patronimika chrześcijańskie (por. wyżej przykład 1 z T) lub dwa niechrześcijańskie. W nazwach trójstopniowych z patronimikum chrześcijańskim na drugim miejscu i niechrześcijańskim na trzecim ta ostatnia forma może być albo patronimikum w ścisłym znaczeniu, od nomen proprium ojca, albo (tu por. wyżej przykłady 2 i 3 z T) patronimikum ojca, a więc utworzonym od nomen proprium dziada (czasami dalszego przodka). Pierwsze patronimikum, chrześcijańskie ma w podstawie zawsze imię ojca²⁸.

W szesnastowiecznym imiennictwie ludności chłopskiej patronimikum określonej jednostki mogło zachować się w nazwach osobowych jej dzieci i potem najpewniej zanikało. Toteż nie miało tam ono wówczas istotnego znaczenia. Zdecydowaną większość nazw osobowych stanowią nazwy dwustopniowe o schemacie: *imię + patronimikum*. Brak konieczności ściślejszej indywidualizacji przedstawicieli najniższych warstw społeczeństwa²⁹ nie sprzyjał utrwalaniu się trójstopniowego systemu nazywania. Dopiero w takim systemie istniała możliwość zachowywania się patronimikum od nomen proprium dziada, a później i dalszego przodka³⁰.

9. Podsumowując: w szesnastowiecznym imiennictwie rosyjskiej ludności chłopskiej patronimikum jest drugim, obok imienia, głównym członem nazw

²⁸ Zob. też Wójtowicz, *op. cit.*, s. 127–129. Autor stwierdza m. in., że niekiedy w nazwach dwustopniowych patronimikum niechrześcijańskie to patronimikum ojca.

²⁹ W analizowanych rejestrach podatkowych uściślenie następowało poprzez wskazanie na nazwę osobową właściciela ziemskiego, a także nazwę wsi.

³⁰ Co prowadziło do tworzenia się nazwisk. W imiennictwie chłopskim kształtują się one późno – zasadniczo w XIX w.; wcześniej, w XVIII w., tworzą się nazwiska bogatych chłopów, Zinin, *op. cit.*, s. 163–164; zob. też A. V. Suslova, A. V. Superanskaja, *O russkich imenach*, Leningrad 1978, s. 156–158.

osobowych. Ponad 90% nazw osobowych zaświadczonych w zbadanych rejestrach podatkowych posiada patronimika. Dominują patronimika syntetyczne, a więc bez określnika *syn* (*deti*). Do 9%, w zależności od źródła, nazw osobowych z patronimikami zawiera patronimika analityczne – z *syn*, *deti*. (Wśród nazw trójstopniowych odsetek form analitycznych jest znaczny, ale nie ma to wyraźnego wpływu na ogólne dane). Nieduży udział form analitycznych bądź odwrotnie, ich wielkie rozpowszechnienie (np. w księgach zaprzędania w niewole) wiąże się z charakterem dokumentów XVI–XVII w. Formanty *-ov/-ev*, *-in*, przy których pomocy tworzono patronimika chłopskie, charakterystyczne były dla imiennictwa ludności prostej oraz drobnej szlachty. Podstawy słowotwórcze patronimików od imion chrześcijańskich równe są najczęściej tematowi imion prymarnych, podczas gdy imiona chłopów występują głównie w formach derywowanych.

Skróty źródeł

- N – *Nižegorodskaja dozornaja kniga 1588 g. dvorcovym selam i derevnjam*, [w:] G. N. Anpilogov, *Nižegorodskie dokumenty XVI veka (1588–1600 gg.)*, Moskwa 1977, s. 5 i n.; *Carskie gramoty i Pamjat' Pomestnogo prikaza konca XVI v. o zemel'nom pożalovanii i krest'janach*, *ibidem*, s. 77 i n.
- O – *Kniga 1563 goda*, [w:] *Piscovye knigi Obonežskoj pjatiny 1496 i 1563 gg.*, Leningrad 1930, s. 57 i n.
- R – *Piscovye knigi Rjazanskogo kraja XVI i XVII vv.*, t. 1, vyp. 1–2, Riazan' 1898–1904, (wykorzystano materiał XVI w.).
- Ruz – *Sotnaja gramota s ruzskich knig piscov Grigorija Stepanoviča Pil'emova i Andreja Nikitiča Saburova na monastyrskie sela i derevni Ruzskogo u.*, [w:] *Akty feodal'nogo zemlevladienija i chozjajstva*, č. 2, Moskwa 1956, s. 365 i n.
- Sz – *Perepisnaja kniga Šelonskoj pjatiny 1539 goda*, [w:] *Novgorodskie piscovye knigi izdannye Archeografičeskoju Komissieju*, t. 4, Petersburg 1886, szpalta 237 i n.
- T – *Toropeczkaja kniga 1540 goda*, [w:] *Archeografičeskij ežegodnik za 1963 god*, Moskwa 1964, s. 277 i n. (wykorzystany materiał znajduje się na s. 288–317).

Inne skróty

- dop. – dopełniacz
lm. – liczba mnoga
lp. – liczba pojedyncza
msc. – miejscownik
ts. – ten sam

Ян Сосновски

ОБ ОТЧЕСТВАХ РУССКИХ КРЕСТЬЯН В XVI в.

В статье обсуждаются крестьянские отчества в русском языке XVI в., их лексическая база, основные типы (синтетические и аналитические отчества) и словообразовательная структура. Источником послужили писцовые книги: обонежской и шелонской пятин Новгородской земли, торопецкого, русского и нижегородского уездов и рязанского края. В качестве дополнительного материала была использована антропонимия Долговой книги Иосифо-Волоколамского монастыря и данные новгородских кабальных книг.